

Šiaulių apskrities turgūs pirmaisiais sovietizacijos metais

Arūnas GUMULIAUSKAS

Šiaulių universitetas

Pagrindinės sąvokos: *Šiaulių apskrities turgūs, Šiaulių turgaus aikštė, Šiaulių ekonomija, Šiaulių turgaus kainos, litas, rublis, sovietmetis, Antanas Tyzenhauzas, Karolis Reisonas.*

Priešistorė

Šiaulių apskrities centro – Šiaulių miesto – turgaus istorija yra pakankamai ilga. Turgaus aikštė čia savaime susiformavo kryžkelėje (prie dabartinės Prisikėlimo aikštės) dar XV a. Ji tapo svarbiausia Šiaulių prekyvieta, į kurią atvykdavo Šiaulių ekonomijos (įkurta 1589 m.) valstiečiai, svetimšaliai pirkliai. Turgaus aikštė XVI a. pabaigoje buvo apie 1,43 ha dydžio. Aplink ją stovėjo 26 namai (*ŠMI* 1991, 17). Manoma, kad senoji turgaus aikštė buvo netaisyklingo keturkampio formos, nepaliesta Valakų reformos (*ŠK* 2009, 15). Prekyba čia vyko intensyviai. Antai 1643 m. šiauliečiai, surinkę iš atvykėlių pirklių rinkliavą, tikėjosi išsirengti ir prižiūrėti laikrodį (*ŠMI* 1991, 23). Turgaus prekybą reglamentavo Šiaulių ekonomijos administracijos nustatytos taisyklės, 1639 m. miesto nuostatai, 1681 m. Jono Sobieskio privilegija. Pirkliai privalėjo sumokėti specialų mokestį – muitą. Turguje naudotasi kaunietiškais svoriais ir saikais (*Ibid.*). Iki 10 valandos ryto prekiauta neperpardavimo tikslais, o vėliau leista pirkti ir parduoti urmu. Be to, drausta vadinamoji „pakampių“ prekyba, kai prekės pardavinėjamos kaime (*Ibid.*).

Šiaulių ekonomijos administratoriaus, LDK išdininko Antano Tyzenhauzo iniciatyva XVIII a. antroje pusėje miestas buvo perplanuotas. Dėl Šiaulių urbanistinės reorganizacijos keitėsi ir turgaus ribos. Taip atsirado nauja stačiakampė (255 x 265 m) turgaus aikštė (*ŠK* 2009, 16), kuri beveik iki XIX a. vidurio nesikeitė. 1780 m. Antanas Tyzenhauzas buvo nušalintas nuo pareigų, nesuspėjęs įgyvendinti visų savo planų. Tačiau pradėtas miesto plėtros projektas jau buvo nesustabdomas.

Po Abiejų Tautų Respublikos žlugimo, patekus į Rusijos imperijos priklausomybę, pasikeitė Šiaulių statusas. Jie tapo apskrities centru. Kita vertus, prekyba nuo to menkai tesuintensyvėjo. XIX a. pirmoje pusėje Šiauliuose nebuvo mugių. Tiesa, kovo, gegužės, spalio mėnesiais vyko trys mugėmis vadinami turgūs, kuriuose vieną dieną prekiaavo vietiniai pirkliai, apskrities ir kaimyninių apskričių valstiečiai (*ŠMI* 1991, 77). Be to, pirmadieniais ir penktadieniais organizuoti savaitiniai turgūs. Juose vietiniai gyventojai apsirūpindavo maistu, kuru, pašarais (*Ibid.*).

Nuo XIX a. vidurio Šiaulių turgaus aikštė pradėjo ženkliai keistis. 1844 m. ją perkirto Rygos–Tilžės plentas. Po nepasisekusio 1863–1864 m. sukilimo krašte pradėta vykdyti reakcinė caro politika. Ji buvo nukreipta ir prieš katalikybę, rėmusią tautinius procesus. Caro administracija pradėjo propaguoti stačiatikybę. Taip greta turgaus aikštės 1867 m. išdygo Šv. Petro ir Povilo cerkvė, sudariusi urbanistinę darną (*ŠK* 2009, 16). Beje, ji ne kartą buvo pavaizduota Šiaulių atvirukuose, tapo savotiška miesto reprezentacija carizmo laikais (*SŠA* 2006, 32,36). Tik 1936 m. cerkvė nugriauta ir po metų perkelta į stačiatikių kapinių teritoriją (*Ibid.*, 32). Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse buvo mažinama turgaus aikštė, esanti Fabrikų (dabartinės Vilniaus) gatvės ir Rygos–Tauragės plento atkarpos Tauragės (dabartinės Tilžės) gatvėse, pastatyta prekybinių bei ūkinių pastatų, gyvenamųjų namų. Čia apsigyveno miesto prastuomenė, klestėjo kriminaliniai nusikaltimai. Taip turgaus aikštė liko vos 1 ha dydžio (*IMM* 1937-10-10, 1).

Nepaisant krautuvių, kitų prekybos įmonių plėtros XIX a. antroje pusėje – XX a. pradžioje, turgaus reikšmė miesto gyvenime nesumažėjo. Atvirkščiai. Nuo 1878 m. Šiauliuose vietoj nereguliariai vykusių mugių pradėtos rengti keturios nuolatinės metinės mugės (*ŠMI* 1991, 100). Jos vyko sausio 6–10 (Trijų karalių), kovo 4–10 (Verbų), liepos 26–rugpjūčio 1, gruodžio 1–8 dienomis (*Ibid.*). Be to, Šiauliuose dar nuolatos buvo organizuojami savaitiniai, specialūs arklių turgūs.

Pirmojo pasaulinio karo metu daugelis pastatų, esančių turgaus aikštėje, sudegė. Tačiau vietos valdžia ėmėsi atstatymo darbų. Miestas tarpukariu sparčiai modernėjo, nes Šiauliai pirmojoje Lietuvos Respublikoje tapo antru pagal svarbą (po Kauno) šalies centru. Inžinierius Karolis Reisonas turgaus aikštėje suprojektavo prekybos paviljonus. Čia išsikūrė daugybė parduotuvių, paslaugų įmonių. Pastarosios dažniausiai priklausė žydams. Savaitiniai turgūs vyko pirmadieniais, trečiadieniais, penktadieniais. Padažnėjo mieste ir mugių. Antai 1935 m. jos buvo organizuojamos pirmąjį šiokiadienį po Trijų Karalių, Šv. Kazimiero, Verbų sekmadienio, Sekminių, Šv. Justino, Šv. Jokimo, Švč. Mergelės Marijos Rožančinės, antrąjį ir trečiąjį pirmadienį po Šv. Petro atlaidų (*MK* 1934, 134).

Nuolatos savaitiniai turgūs vyko ir didesniuose Šiaulių apskrities miesteliuose. Pirmadieniais, ketvirtadieniais buvo galima apsipirkti Joniškyje, Papilėje, antradieniais – Bazilionuose, Šiaulėnuose, antradieniais, penktadieniais – Kuršėnuose, Radviliškyje, Žagarėje, trečiadieniais – Gruzdžiuose, Kruopiuose, Kriukuose, Pašvitinyje, Skaisgiryje, Šaukėnuose, penktadienį – Linkuvoje (*Ibid.*). Be to, apskrities miesteliuose organizuoti įvairūs prekymečiai. Jau minėtais 1935-aisiais Gruzdžiuose jie vyko pirmąjį šiokiadienį po Šv. Juozapo, Šv. Roko, Švč. Mergelės Marijos Nekalto Prasidėjimo, Joniškyje – paskutinį sausio mėn. antradienį, vasario 2 d., per Pusiaugavėnį, Didįjį Ketvirtadienį, pirmąjį šiokiadienį po Šeštinių, Devintinių, Angelų Sargų, Šv. Simono ir Judo, Kruopiuose – pirmą trečiadienį po Naujųjų metų, Šv. Jurgio, Šv. Mykolo, paskutinį trečiadienį prieš Sekmines, Kuršėnuose – pirmąjį kiekvieno mėnesio antradienį, pirmąjį šiokiadienį po Šv. Kalėdų, Šv. Velykų, Šv. Jono, Šv. Mykolo, Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės, Kriukuose – paskutinį trečiadienį prieš Užgavėnes, Verbų sekmadienį, Visus Šventuosius,

gegužės mėnesio antrąjį trečiadienį, Linkuvoje – pirmąjį šiokiadienį po Šv. Juozapo, kiekvieną pirmadienį nuo Šv. Velykų iki liepos 25 d., Tirkšliuose – kiekvieno mėnesio paskutinės dekadės pirmadienį, Meškučiuose – pirmąjį šiokiadienį po Šv. Kryžiaus, antradienį po Šv. Stanislovo, pirmąjį šeštadienį ir pirmadienį po Šv. Baltramiejaus, Papilėje – pirmąjį šiokiadienį po Naujų metų, Šv. Kazimiero, Švč. Mergelės Marijos Užgimimo, Visų Šventųjų, kiekvieno mėnesio pirmąjį ketvirtadienį, Pašvitinyje – pirmąjį šiokiadienį po Šv. Kazimiero, Šv. Trejybės, Marijos Vardo, per Didįjį Ketvirtadienį, Radviliškyje – pirmąjį šiokiadienį po Šv. Juozapo, Švč. Mergelės Marijos Užgimimo, Raudėnuose – pirmąjį ketvirtadienį po sausio 10 d., kovo 10 d., gegužės 10 d., liepos 10 d., rugsėjo 10 d., lapkričio 10 d., Skaisgiryje – pirmąjį šiokiadienį po Šv. Jurgio, Jėzaus Širdies, Šv. Martyno, Šaukėnuose – pirmąjį šiokiadienį po Šv. Juozapo, Šv. Stanislovo, Švč. Mergelės Marijos Rožančinės, trečiąjį pirmadienį po Sekminių, kiekvieno mėnesio pirmąjį trečiadienį, Užventyje – kiekvieno mėnesio pirmąjį trečiadienį, pirmąjį šiokiadienį po Šv. Velykų, Šv. Petro, Šv. Jeronimo, Vaiguvoje – po Šv. Kazimiero, pirmąjį šiokiadienį po Šv. Simono ir Judo, Žagarėje – gegužės 3 d., pirmąjį šiokiadienį po Šv. Petro, Šv. Mykolo, per Užgavėnes, Pusiaugavėnį (Ibid.). Dauguma prekymečių datų glaudžiai siejosi su konkrečiomis religinėmis šventėmis. Tai tik patvirtina faktą, kad pirmojoje Lietuvos Respublikoje vyravo katalikybė. Atlaidai sutraukdavo į bažnyčias daugybę žmonių, kurie pasimeldę skubėdavo apsipirkti. Prie tokios tvarkos privalėjo prisitaikyti ir kitatikiai prekeiviai.

Tarpukariu, šalyje įvykdžius žemės reformą, sparčiai daugėjo ūkininkų. Jie savo užaugintą produkciją vežė parduoti į miestą. Žmonės ir vežimai užkimšdavo ne tik Šiaulių turgaus aikštę, bet ir Aušros alėją, Tilžės, Varpo, Pašto, Dvaro gatvių dalis. Senoji turgavietė darėsi per ankšta. Beje, ją išskeldinti miesto valdžia rengėsi jau anksčiau. Dar 1922 m. prie Jono Basanavičiaus prospekto paskirtas žemės plotas naujai turgaus aikštei įrengti (*IMM* 1937-09-26, 3). Jis buvo 3,5 ha dydžio (*IMM* 1937-10-10, 1). Naujosios turgavietės vietą nuo senosios skyrė apie 600 metrų. Tačiau dėl didelio prekeivių pasipriešinimo miesto savivaldybė vis atidėliojo šio projekto realizaciją. Paskutinį kartą senosios turgavietės uždarymo data nukelta iki 1936 m. sausio 1 d. (*IMM* 1937-09-26, 3). Bet ir šį kartą miesto valdžia nesiėmė ryžtingų veiksmų. Tada turgaus iškėlimo klausimu prasidėjo diskusija vietinėje spaudoje (*IMM* 1937-09-26, 3; 1937-10-03, 4; 1937-10-10, 1, 3; 1937-11-08, 1, 3; 1937-11-28, 1). Išryškėjo įvairios nuomonės, bet pritariančiųjų minėtam projektui, atrodo, buvo daugiau nei nepritariančiųjų. Tiesa, grupė šiauliečių, vadovaujama Joselio Faino, parašė vidaus reikalų ministrui skundą, kad būtų sustabdytas miesto turgaus iškėlimas. Beveik tuo pačiu metu minėta pareigūną pasiekė kitas analogiškas dokumentas, kurio autorė – Freda Šteimaniienė ir kiti miestiečiai. Abu skundai buvo atmesti (*IMM* 1937-11-28, 1). 1938 m. sausį uždaryta senoji turgavietė ir pradėjo veikti nauja. Jai sutvarkyti savivaldybė skyrė per 300 tūkstančių litų (*IMM*, 1937-11-08, 1). Šiaulių turgaus vieta nepasikeitė iki šių dienų.

Priklausomybė ir pinigai

Iki pirmosios sovietinės okupacijos Šiaulių turgavietę administravo miesto savivaldybė. Naujoji valdžia, vadovaujant emisarams iš Maskvos, pradėjo keisti šalies politinę sistemą. Sovietizacija apėmė visas gyvenimo sritis. 1940 m. liepos 23 d. Liaudies seimas priėmė nutarimą nacionalizuoti stambiają pramonę, transportą ir stambiają prekybą (*LLS* 1985, 127–128). Taip buvo žengtas žingsnis, sutelkiant visą krašto ūkinį gyvenimą sovietų valdžios rankose. Po Lietuvos aneksijos priimta 1936 m. stalininio modelio konstitucija. Tiesa, siekiant užmaskuoti tikruosius sovietizacijos tikslus, 1940 m. rugpjūčio 25 d. LSSR pagrindinio įstatymo 5 straipsnis buvo šiek tiek aptakesnis: „Socialistinė nuosavybė Lietuvos TSR-oje turi arba valstybinės nuosavybės formą (visos liaudies turtas), arba kooperatyvinės nuosavybės formą“ (*Ibid.*, 185). 1936 m. gruodžio 5 d. SSRS konstitucijoje greta termino „kooperatyvinės“ dar prirašytas žodis „kolūkinės“. Pastaroji formuluotė įtvirtinta 1978 m. balandžio 20 d. LSSR konstitucijoje. Šis faktas tik patvirtina, kad stalinizmo dvasia gyvavo per visą Sovietų Sąjungos egzistavimo laikotarpį. Kita vertus, sovietų valdžia suteikė tam tikrų vilčių smulkiesiems prekeiviams, amatininkams, namudininkams. Antai 1940 m. rugpjūčio 25 d. LSSR konstitucijos 8 straipsnis skelbė: „Greta socialistinės ūkio sistemos Lietuvos TSR-oje yra leidžiamas privatinis pavienių valstiečių, amatininkų ir namudininkų ūkis, smulkios pramoninės bei prekybinės įmonės įstatymo nustatytose ribose“ (*Ibid.*). Ši juridinė nuostata teoriškai egzistavo per visą okupacijos laikotarpį, bet realybė buvo žymiai niuresnė. 1940 m. rudenį sovietai nusavino 1,6 tūkstančio parduotuvių, sandėlių, restoranų, valgyklų, knygynų (*Lietuva* 2005, 117). Iki karo Lietuvoje tebuvo likę 3 tūkstančiai (buvo 30000) privačių prekybos įmonių (*Ibid.*, 119). Smulkios nenacionalizuotos įmonės buvo žlugdomos ekonominėmis priemonėmis (dideli mokesčiai, darbo jėgos samdos suvaržymai ir kt.).

Pirmaisiais sovietizacijos metais turgų likimas buvo neaiškus. Pirmiausia kilo klausimas, kas juos turi administruoti. 1940–1941 m. Šiaulių apskrityje veikė 24 turgūs (po 1 – Gruzdžių, Kriukų, Kruopių, Kuršėnų, Linkuvos, Lygumų, Meškuičių, Padubysio (Bazilionuose), Pakruojo, Pašvitinio, Šaukėnų, Šiaulėnų, Tryškių, Žeimelio valsčiuose, Radviliškio, Šiaulių, Žagarės miestuose, po 2 – Papilės (gyvulių, maisto ir kitų prekių), Užvenčio (Užventyje, Vaiguvoje) valsčiuose, 3 (gyvulių, sendaikčių, maisto ir kitų prekių) – Joniškio mieste) (*ŠAA*, f. 48, ap. 1, b. 78, l. 26). Juos vietos valdžios institucijos administravo įvairiai. Antai Gruzdžių, Kriukų, Kruopių, Kuršėnų, Lygumų, Pakruojo, Užvenčio, Žeimelio valsčių turgų veiklą organizavo valsčių, o Radviliškio, Šiaulių – miestų vykdomieji komitetai (*Ibid.*, l. 2, 4, 5, 6, 8, 12, 17, 19, 22). Linkuvos, Šiaulėnų, Tryškių, Papilės, Pašvitinio valsčių, Joniškio, Žagarės miestų turgavietės buvo išnuomos (Ibid., l. 9, 13, 15, 16, 18, 20, 23). Nuomos kainos nustatytos labai skirtingos. Pašvitinyje už išnuomotą turgų privatus asmuo turėjo mokėti 134 litus (*Ibid.*, 23), o nuo 1941 m. gegužės mėn. Linkuvoje – 1900 rublių per metus (*Ibid.*, 51). Meškuičių, Padubysio turgų niekas neadministravo (*Ibid.*, l. 10, 11). Dažniausiai prekyvietėse tvarką prižiūrėjo milicininkai, o Skaisgirio turgavietėje – gaisrininkai (*Ibid.*, l. 21). Iki 1956 m. prekybą kontroliavo vykdomųjų komitetų prekybos skyriai (*ŠMPSA* 2000, 7).

Turguje iš prekeivių buvo renkamas rinkliavos mokestis. Jis buvo nevienodas. Antai 1940 m. pabaigoje norint pirmadieniais, ketvirtadieniais ar mugių dienomis prekiauti Papilės turguje, reikėjo sumokėti rinkliavos mokestį: 5 ct už staliuko ar kiosko 1 kvadratinį metrą savaitinių turgų metu (25 ct mugių metu), 10 ct už vienkinkį vežimą, 20 ct už porinį vežimą, 30 ct už karvę, 40 ct už arklį (*ŠAA*, f.48, ap. 1, b. 78, l. 18). Iš prekeivių turgavietės surinkdavo labai nevienodas pinigų sumas. Tam įtakos turėjo prekybos apimtis. Per pirmąjį 1941 m. ketvirtį Gruzdžių turgus surinko 50,1 rb., Linkuvos – 437 rb., Pakruojo – 574,88 rb., Papilės – 679,14 rb., Pašvitinio – 99,99 rb., Šiaulėnų – 50,43 rb., Tryškių – 340,51 rb., Žeimelio – 741,45 rb., Joniškio – 2325,81 rb., Radviliškio – 470,66 rb., Žagarės – 1480,78 rb. (*Ibid.*, l. 34). Visi pinigai dažniausiai patekdavo į vykdomųjų komitetų kasas.

Prekybai turguje didelę įtaką darė pinigai. Iki pirmosios sovietinės okupacijos Lietuvoje sėkmingai cirkuliavo litas. Jo vertė tarpukariu nuolat didėjo. 1922 m. 1 JAV doleris prilygintas 10, o 1939 m. – 5,92 litų (*G u m u l i a u s k a s* 2010, 169, 202). Baltijos valstybių valiutos (Latvijos latas, Estijos krona, Lietuvos litas) buvo tvirtesnės už Prancūzijos franką, prilygo Švedijos, Norvegijos, Danijos kronoms (*Jurgutis* 1996, 178, 179, 189). SSRS rublis nepasižymėjo tvirtumu. 1 litas kainavo 3–5 rublius (*T e r l e c k a s* 1992, 183).

1940 m. lapkričio 23 d. LSSR Liaudies komisarų taryba priėmė nutarimą, kad po dviejų dienų greta lito pradeda cirkuliuoti rublis. Ši reforma pablogino žmonių pragyvenimo lygį, nes 90 kapeikų prilyginta 1 litui (*Ibid.*, 183). Nuo tada atlyginimai mokėti tik rubliais. Pradėjo kilti kainos, žmonių perkamoji galia sumažėjo dėl pinigų keitimo daugiau nei 4 kartus. Tokia padėtis kėlė nepasitenkinimą. Galima teigti, kad būtent tada didžioji dalis gyventojų perprato sovietinės valdžios dviveidiškumą. Litas nustojo cirkuliuoti 1941 m. kovo 25 d. paskelbus SSRS vyriausybės nutarimą. Be to, remiantis šiuo dokumentu, nacionalizuoti didesni nei 1000 litų piliečių indėliai bankuose. Nepasitikėjimas valdžia buvo didžiulis. Dėl sovietinės finansų politikos Lietuva buvo apiplėšta ir neteko apie pusės milijardo rublių. Prekių kainos padidėjo keletą ir daugiau kartų. Buvo nusmukdytas Lietuvos gyventojų pragyvenimo lygis.

Kainos

Pirmosios Lietuvos Respublikos okupacijos išvakarėse jau pakankamai stabilizavosi žmonių pragyvenimo lygis. Po pasaulinės krizės nusistovėjo prekių ir paslaugų kainos. Vidutinį mėnesinį tarnautojo / darbininko darbo užmokestį Lietuvoje 1939 m. sudarė 257,8 / 98,75, Kauno apskrityje – 486,99 / 76,75, Panevėžio – 413,16 / 105,44, Alytaus – 195,83 / 92,26, Marijampolės – 381,71 / 67,58, Telšių – 163,61 / 51,14, Kėdainių – 247,22 / 74,33, Ukmergės – 241,36 / 71,76, Šiaulių – 112,16 / 47,84 litų (*V a s k e l a* 2009). Šiauliuose darbininkas uždirbdavo 3, o darbininkė – 2 litus per dieną (*ŠL* 1933-04-30, 4). Žemės ūkio darbininkų atlygis buvo kuklesnis. 1939 m. pas ūkininką vyras uždirbdavo 345, pusbernis – 215, mergina – 265, pusmergė – 175, piemuo – 110 litų per metus (neskaičiuojant maisto). Pragyvenimo minimumas 1940 m. birželio mėnesį Kaune buvo 115,3, Vil-

niuje – 98,7, Panevėžyje – 93,8, Šiauliuose – 93,2 litų. Vienas miestietis (1939 m. duomenimis) pinigus paskirstydavo taip: maistui – 40,43 %, drabužiams ir avalynei – 11,31 %, butui – 22,11 %, kurui – 22,12 %, kitoms išlaidoms – 5,03 % (Vaskele 2009).

Nors žmonių atlyginimai nebuvo dideli, bet ir kainos „nesikandžiojo“. Antai 1933 m. balandžio mėnesį Šiauliuose 1 centneris rugių kainavo 9 Lt, kviečių – 14 Lt, miežių – 9 Lt, avižų – 8 Lt, bulvių – 3 Lt, ruginių miltų – 10 Lt, kvietinių miltų – 27 Lt, 1 kilogramas ruginės duonos – 25 ct, kvietinės duonos – 55 ct, perlinių kruopų – 40 ct, miežinių kruopų – 40 ct, morkų – 15 ct, pupelių – 80 ct, svogūnų – 40 ct, kiaulienos – 1,3 Lt, jautienos – 1,7 Lt, avienos – 70 ct, sūdytų lašinių – 1,5 Lt, rūkytų lašinių – 2 Lt, rūkytos dešros – 2 Lt, šviežios lydekos – 2 Lt, varškės – 1,2 Lt, olandiško sūrio – 3 Lt, šveicariško sūrio – 2,8 Lt, pieninės sviesto – 3,8 Lt, naminio sviesto – 3 Lt, druskos – 15 ct, stambiojo cukraus – 1,7 Lt, smulkiojo cukraus – 1,3 Lt, bičių medaus – 3 Lt, džiovintų baravykų – 18 Lt, raugintų agurkų – 7 ct, šviežių agurkų – 1 Lt, mielių – 6,5 Lt, muilo – 2 Lt, 1 litras pieno – 20 ct, grietinės – 1,6 Lt, žibalo – 35 ct, benzino – 83 ct, 10 kiaušinių – 70 ct, pora vyriškų odinių batų – 22 Lt, moteriškų odinių batų – 18 Lt, darbinis arklys – 275 Lt, melžiama karvė – 150 Lt, gyvas kalakutas – 8 Lt, gyva višta – 2,5 Lt, nupešta kiaulė – 55 Lt (*ŠL* 1933-04-30, 4). Be to, plaukų kirpimas mieste šiauliečiui atsiėjo 50 ct, barzdos skutimas – 40 ct, pirties paslaugos – 65 ct (Ibid.). Norint išsinuomoti Šiauliuose kambarį (apie 20 m²), tekdavo pakloti 20 Lt, kambario su virtuve butą (35–40 m²) – 25 Lt, 3 kambarių su virtuve butą (75–90 m²) – 80 Lt (Ibid.).

Po pirmosios sovietinės okupacijos Lietuvoje eilinio žmogaus gyvenimas pasidarė nestabilus. Prekių kainos pradėjo sparčiai kilti. Ypač šis procesas išryškėjo 1940 m. rudenį. Tam įtakos turėjo keletas veiksnių. Pirmiausia kainas diktavo Maskva. Be to, prekės Lietuvoje buvo gerokai pigesnės nei Sovietų Sąjungoje (*ŠMI* 2007, 30). Dėl šios priežasties naujoji valdžia privalėjo sulyginti kainas. Kita vertus, krašte sumažėjo prekių, nes dalis jų buvo išvežta į SSRS. Maistui reikėjo aprūpinti ir daugiataukstantinę okupacinę kariuomenę. Tarp žmonių sklindė įvairūs gandai (lito panaikinimas, kortelių įvedimas), didinę paniką ir skatinę visuotinį pirkimą, norint apsirūpinti „juodai dienai“. Galima daryti prielaidą, kad beįsigalinčio prekių deficito sąlygomis išryškėjo pirmosios antisemitizmo apraiškos, nes žydai, tarp kurių buvo daugiausia prekybininkų, pirmiausia pajuto gyventojų nepasitenkinimą dėl susidariusios padėties. Būtent žydus kaltino eiliniai žmonės, negalėję nusipirkti reikiamos prekės.

Prekių deficitas buvo juntamas ir Šiaulių apskrities turguose. Į juos rinkosi mažai prekeivių. Antai 1941 m. sausio–kovo mėn. Centrinio statistikos biuro ataskaitose konstatuota, kad Šiauliuose dažniausiai rengiami maži turgūs (*ŠAA* f. 269, ap. 1, b. 7, l. 1–22). Be to, čia dėl prekių stokos ženkliai pakilo kainos. 1940 m. birželio mėnesį Lietuvoje 50 kg rugių vidutiniškai kainavo 10,6 Lt, o 1940 m. gruodžio 15 d. Šiaulių turguje – 17 Lt, 50 kg kviečių – atitinkamai 14,85 Lt ir 26 Lt, 50 kg bulvių – 3,25 Lt ir 7 Lt, darbinis arklys – 417 Lt ir 550 Lt, melžiama

karvė – 220 Lt ir 400 Lt, nupenėta kiaulė (50 kg) – 62,2 Lt ir 120 Lt, avis – 26 Lt ir 80 Lt, višta – 3,5 Lt ir 10 Lt, žąsis – 6,75 Lt ir 35 Lt, artis – 3,95 Lt ir 13 Lt, 10 kiaušinių – 0,82 Lt ir 5 Lt, 1 litras pieno – 0,2 Lt ir 5,5 Lt, 1 litras grietinės – 1,24 Lt ir 6 Lt, 1 kg varškės – 0,78 Lt ir 5 Lt, 1 kg varškės sūrio – 0,87 Lt ir 5,5 Lt, 1 kg sviesto – 3,9 Lt ir 9 Lt, 1 m³ beržinių malkų – 17,2 Lt ir 33 Lt (V a s k e l a 2009; ŠAA, f. 269, ap. 1, b. 7, l. 1–22). Nuo 1941 m. sausio mėnesio Šiaulių miesto turgaus biuleteniuose kainos buvo skelbiamos rubliais. Tačiau Šiaulių apskrities turgavietėse tos pačios rūšies prekės kainavo nevienodai. Vadinasi, čia dar veikė rinkos, kurios sovietinė valdžia pirmaisiais okupacijos metais nesugebėjo visiškai likviduoti, santykiai. Kita vertus, tos pačios rūšies prekių kainų skirtumuose sunku išvelgti konkrečių tendencijų (žr. lentelę).

Lentelė

Prekių kainos Šiaulių apskrities turgavietėse (1941-01-15)*

Produktas	Kiekis	Gruzdžiai	Linkuva	Joniškis	Šiauliai
Rugiai	50 kg	14	16	16	13
Kviečiai	50 kg	16	18	17	20
Bulvės	50 kg	5	5	5	7
Avis	1	50	–	70	80
Višta	1	5	6	4	9
Artis	1	–	15	17	11
Kiaušiniai	10	3,3	2,3	3	3,3
Žąsis	1	–	35	35	22
Kiaulė	50 kg	–	–	125	120

* Lentelė sudaryta remiantis ŠAA, f. 48, ap. 1, b. 78, l. 1–60; Ibid., f. 269, ap. 1, b. 7, l. 1–22.

Išvados

1. Turgaus aikštė Šiauliuose savaime susiformavo kryžkelėje (prie dabartinės Priskėlimo aikštės) dar XV a. Ji tapo svarbiausia Šiaulių prekyviute, į kurią atvykdavo Šiaulių ekonomijos valstiečių, svetimšalių pirklių.

2. 1938 m. sausį senoji turgavietė uždaryta, pradėjo veikti nauja. Jai sutvarkyti savivaldybė skyrė daugiau nei 300 tūkstančių litų. Šiaulių turgaus vieta nepasikeitė iki šių dienų.

3. Pirmaisiais sovietizacijos metais turgų likimas buvo neaiškus. Pirmausia iškiolo jų priklausymo klausimas. 1940–1941 m. Šiaulių apskrityje veikusių 24 turgus vietos valdžios institucijos administravo skirtingai. Gruzdžių, Kriukų, Kruopių, Kuršėnų, Lygumų, Pakruojo, Užvenčio, Žeimelio valsčių turgų veiklą organizavo valsčių, o Radviliškio, Šiaulių – miestų vykdomieji komitetai. Linkuvos, Šiaulėnų, Tryškių, Papilės, Pašvitinio valsčių, Joniškio, Žagarės miestų turgavietės buvo išnuomos. Meškuičių, Padubysio turgų niekas neadministravo.

4. 1940–1941 m. daugiausia turgų – net 3 (gyvulių, sendaikčių, maisto ir kitų prekių) – veikė Joniškėje.

5. Dažniausiai prekyvietėse tvarką prižiūrėjo milicininkai, o Skaisgirio turga-

vietėje – gaisrininkai. Iki 1956 m. vietinę prekybą kontroliavo vykdomųjų komitetų prekybos skyriai.

6. Šiaulių apskrities turgūs iš prekeivių rinko rinkliavos mokestį, kuris buvo nevienodas. Visi pinigai dažniausiai patekdavo į vykdomųjų komitetų kasas.

7. 1940 m. lapkričio 23 d. LSSR Liaudies komisarų taryba priėmė nutarimą, kad po dviejų dienų greta lito pradeda cirkuliuoti rublis. Ši reforma pablogino žmonių pragyvenimo lygį, nes 90 kapeikų prilyginta 1 litui. Nuo tada atlyginimai mokėti tik rubliais. Pradėjo kilti kainos, o žmonių perkamoji galia sumažėjo daugiau nei 4 kartus. Tokia padėtis kėlė nepasitenkinimą. Galima teigti, kad būtent tada dauguma gyventojų perprato sovietinės valdžios dviveidiškumą.

8. Po pirmosios sovietinės okupacijos Lietuvoje eilinio žmogaus gyvenimas pasidarė nestabilus. Prekių kainos pradėjo sparčiai kilti. Ypač šis procesas išryškėjo 1940 m. rudenį. Tam įtakos turėjo keletas veiksnių: a) kainas diktavo Maskva; b) prekės Lietuvoje buvo gerokai pigesnės nei Sovietų Sąjungoje; c) krašte sumažėjo prekių, nes dalis jų buvo išvežama į SSRS; d) maistu reikėjo aprūpinti daugiataukstantinę okupacinę kariuomenę; e) tarp žmonių sklاندė įvairūs gandai (lito panaikinimas, kortelių įvedimas), didinę paniką ir skatinę visuotinį pirkimą, norint apsirūpinti „juodai dienai“.

9. Beįsigalinčio prekių deficito sąlygomis išryškėjo pirmosios antisemitizmo apraiškos, nes žydai, tarp kurių buvo daug prekybininkų, pirmiausia pajuto gyventojų nepasitenkinimą dėl susidariusios padėties. Būtent juos kaltino eiliniai žmonės, negalėję nusipirkti reikiamos prekės.

10. Šiaulių apskrities turguose buvo pastebimas prekių deficitas. Į turgus rinkosi mažai prekeivių. 1941 m. sausio–kovo mėn. Centrinio statistikos biuro ataskaitose konstatuota, kad Šiauliuose dažniausiai rengiami maži turgūs.

11. Nuo 1941 m. sausio mėnesio Šiaulių miesto turgaus biuleteniuose kainos buvo skelbiamos rubliais. Tačiau Šiaulių apskrities turgavietėse tos pačios rūšies prekės kainavo nevienodai. Vadinas, čia dar veikė rinkos, kurios sovietinė valdžia pirmaisiais okupacijos metais nesugebėjo visiškai užgniaužti, santykiai. Tačiau tos pačios rūšies prekių kainų skirtumuose sunku išvelgti konkrečių tendencijų.

Šaltiniai ir literatūra

C e s e v i č i u s 1995 – Domas Cesevičius, *Lietuvos ekonominė politika 1918–1940*, Vilnius: Academia.

G u m u l i a u s k a s 2010 – Arūnas Gumuliauskas, *Lietuvos istorija*, Šiauliai: K. J. Vasiliausko leidykla „Lucilijus“.

ĮMM 1937-09-26 – „Rinkos iškėlimo reikalu“, *Įdomus mūsų momentas*.

ĮMM 1937-10-10 – „Rinkos iškėlimo reikalu“, *Įdomus mūsų momentas*.

ĮMM 1937-11-08 – „Burmistro pareiškimas turgaviečių reikalu“, *Įdomus mūsų momentas*.

ĮMM 1937-11-28 – „Senoji turgavietė bus iškelta“, *Įdomus mūsų momentas*.

ĮMM 1937-10-03 – „Dar dėl mūsų turgavietės“, *Įdomus mūsų momentas*.

J u r g u t i s 1996 – Vladas Jurgutis, *Pinigai*, Vilnius: Mintis.

Lietuva 2005 – Lietuva, 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras.

LKPIA 1985 – *Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža*, t. 3, Vilnius: Mintis.

- LLS 1985 – *Lietuvos liaudies seimas: Stenogramos ir medžiaga*, Vilnius: Mintis.
- LPL 1993 – *Litas prieš litą. Straipsnių, spausdintų Lietuvos spaudoje 1922–1923 bei 1988–1993 metais apie lito įvedimą, rinkinys*, Vilnius: Lietuvos informacijos institutas.
- MK 1934 – *Misijų kalendorius 1935 metams*, Kaunas: Kretingos Šv. Antano misijų kolegija.
- SŠA 2006 – *Senieji Šiauliai atvirukuose, Katalogas*, Šiauliai: Šiaulių „Aušros“ muziejaus leidykla.
- ŠAA f. 269 – *Turgaus kainų biuleteniai*, ap. 1, b. 7.
- ŠAA f.48 – *Susirašinėjimas su valsčių savivaldybėmis turgaus rinkliavos klausimais*, ap. 1, b. 78, l. 1–60.
- ŠK 2009 – *Šiaulių katedra*, Šiauliai: Šiaulių „Aušros“ muziejaus leidykla.
- ŠL 1933-04-30 – „Ivairių dalykų kainos Šiauliuose“, *Šiaurės Lietuva*.
- ŠMI 1991 – *Šiaulių miesto istorija (iki 1940 m.)*, Šiauliai: Momentas.
- ŠMI 2007 – *Šiaulių miesto istorija 1940–1995 m.*, Šiauliai: Saulės delta.
- ŠMPSA 2000 – *Šiaulių miesto prekyba spaudos akiratyje*, Šiauliai.
- Terleckas 1992 – Vladas Terleckas, *Pinigai Lietuvoje 1915–1944*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Vaskela 2009 – Gediminas Vaskela, „Prekyba, kainos, darbo užmokestis“ [prieiga internete: <<http://gevask.dtiltas.lt/GeVask/html/prekyba.html>>, žiūrėta 2010-03-05].

Arūnas Gumuliauskas

Šiaulių apskrities turgūs pirmaisiais sovietizacijos metais

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *Šiaulių apskrities turgūs, Šiaulių turgaus aikštė, Šiaulių ekonomija, Šiaulių turgaus kainos, litas, rublis, sovietmetis, Antanas Tyzenhauzas, Karolis Reisonas.*

Pirmaisiais sovietizacijos metais turgų likimas buvo neaiškus. Pirmiausia kilo jų priklausymo klausimas. 1940–1941 m. Šiaulių apskrityje veikusių 24 turgus vietos valdžios institucijos administravo skirtingai. Gruzdžių, Kriukų, Kruopių, Kuršėnų, Lygumų, Pakruojo, Užvenčio, Žeimelio valsčių turgų veiklą organizavo valsčių, o Radviliškio, Šiaulių – miestų vykdomieji komitetai. Linkuvos, Šiaulėnų, Tryškių, Papilės, Pašvitinio valsčių, Jonišio, Žagarės miestų turgavietės buvo išnuomos. Meškuičių, Padubysio turgų niekas neadministravo. 1940–1941 m. daugiausia turgų – net 3 (gyvulių, sendaikčių, maisto ir kitų prekių) – veikė Joniškyje. Dažniausiai prekyvietėse tvarką prižiūrėjo milicininkai, o Skaisgirio turgavietėje – gaisrininkai. Iki 1956 m. vietinę prekybą kontroliavo vykdomųjų komitetų prekybos skyriai. Šiaulių apskrities turgūs iš prekeivių rinko rinkliavos mokesť, kuris buvo nevienodas. Visi pinigai dažniausiai patekdavo į vykdomųjų komitetų kasas. 1940-11-23 sovietų finansų reforma pablogino žmonių pragyvenimo lygį, nes 90 kapeikų prilyginta 1 litui. Pradėjo kilti kainos, o žmonių perkamoji galia sumažėjo daugiau nei 4 kartus. Galima teigti, kad būtent tada dauguma gyventojų perprato sovietinės valdžios

dviveidiškumą. Šiaulių apskrities turguose buvo juntamas prekių deficitas. Į turgus rinkosi mažai prekeivių. 1941 m. sausio–kovo mėn. Centrinio statistikos biuro ataskaitose konstatuota, kad Šiauliuose dažniausiai rengiami maži turgūs. Nuo 1941 m. sausio mėnesio Šiaulių miesto turgaus biuleteniuose kainos buvo skelbiamos rubliais. Tačiau Šiaulių apskrities turgavietėse tos pačios rūšies prekės kainavo nevienodai. Vadinasi, čia dar veikė rinkos, kurios sovietinė valdžia pirmaisiais okupacijos metais nesugebėjo visiškai užgniaužti, santykiškai. Tos pačios rūšies prekių kainų skirtumuose sunku išvelgti konkrečių tendencijų.

Arūnas Gumuliauskas

The Markets of the Šiauliai County during the First Years of Sovietization

S u m m a r y

Keywords: *the markets of the Šiauliai County, Šiauliai Market square, Šiauliai Economy, market prices in Šiauliai, the Litas, the rouble, the Soviet times, Antanas Tyzenhauzas, Karolis Reisonas.*

During the first years of Sovietization the fate of the markets became unclear. The first question that arose was whom or what they belonged to. Twenty four markets that were functioning during the years 1940-1941 were administered in various ways by the local authorities. The markets of Gruzdžiai, Kriukai, Kruopiai, Kuršėnai, Lygumai, Pakruojis, Užventis and Žeimelis were managed by the executive committees of local districts, while the markets of Radviliškis and Šiauliai – by the executive committees of the towns. The marketplaces of Linkuva, Šiaulėnai, Tryškiai, Papilė and Pašvitinys local districts, Joniškis and Žagarė towns were rented out. The markets of Meškuičiai and Padubysys were not administered by anyone. In the years 1940-1941, the largest number of markets – even three (livestock market, flea market and a market for other goods) were operating in the town of Joniškis. The order in the markets was maintained usually by the militia (Soviet police) officers and in the marketplace of Skaisgiris – by the firemen. Up to 1956 the local trade was controlled by the trade departments of the executive committees. The markets of the Šiauliai County gathered fees from the traders which differed in various markets. All the money collected from fees usually went into the fund of the executive committee. The Soviet financial reform of November 23, 1940 dealt a hard blow to the people's standard of living, because 90 kopeks was exchanged for one Litas. Due to this financial reform the prices started to increase, while people's purchasing power fell more than four times. It can be said that this was when most of the population realized the hypocrisy of the Soviet regime. In the markets of the Šiauliai County the deficit of goods began to be felt. Therefore few traders used to come. During the period between January and March of 1941 it was stated in the account of the Statistics Bureau that in Šiauliai most markets were small. From January 1941 the prices set in the market bulletins were in roubles. However, in various marketplaces of the Šiauliai County the prices of the same goods differed. This

means that there were still some relics of the free market which the Soviet government was unable to stamp out during the first years of occupation. However, it is difficult to discern any concrete tendencies in the price differences of the same kind of goods.

A r ū n a s G U M U L I A U S K A S

Istorijos katedra

Šiaulių universitetas

P. Višinskio g. 38

LT-76352 Šiauliai

[gumaras@gmail.com]